

Radikálna demokratizácia interakcie vedy a verejnosti

Radical Democratization of the Interaction of Science and Public

Juraj Dolník

juraj.dolnik42@gmail.com

Abstrakt

Text je príspevkom k stransparentneniu interakcie vedy s verejnosťou v dynamike súčasnej spoločnosti. Perspektíva nazerania je určená pojmom radikálna demokratizácia, resp. radikalizácia demokracie, ktorým sa zachytáva jedna z tendencií vývoja spoločnosti. Výklad sa riadi myšlienkovým modelom tejto radikalizácie, ktorého konštituentmi sú expanzia, gradácia a eskalácia demokracie, pluralizácia verejného života, znižovanie mocenskej dištancie od autorít a zvyšovanie orientačnej náročnosti v sociokultúrnom svete. So zreteľom na tieto konštituenty sa opisuje radikálna demokratizácia spoločnosti, vedy a sociovedeckého diskurzu. Opis je zameraný na sprehládnenie nosných procesov, aktivít a problémov radikálnej demokratizácie ich konceptualizáciou a v rámci neho na podporu orientácie v sociovedeckom metadiskurze, ktorej význam je osobitne aktualizovaný recepciou biotechnológie laickou verejnosťou.

Abstract

The paper is intended to be a contribution to the discussion about the interaction of science and public with regard to the dynamics of the contemporary society. The author approaches the matter from the viewpoint of the concept „radicalization of democracy“ that refers to one of the fundamental current tendency in the development of democratic society. He follows his model of this radicalization shaped by the components: expansion, gradation, escalation of democracy, pluralization of the public life, decreasing of the power distance of authority, raising of the orientation strenuousness in the sociocultural world. With regard to these constituents he describes the radical democratization of the society, the science and the socio-scientific discourse. The description is meant to make transparent the carrying processes, activities and problems of the radical democratization on the basis of their conceptualization and to encourage the orientation in the socio-scientific metadiscourse. The adequate orientation competence is an current topic in connection with the question about the reception of the biotechnology by the lay public.

Kľúčové slová: radikálna demokratizácia, spoločnosť, veda, sociovedecké témy, biotechnológia

Keywords: radical democratization, society, science, socio-scientific issues, biotechnology

Radikalizácia demokracie

Procesy (aj) v našej spoločnosti sa vyznačujú tendenciou k radikalizácii demokracie. Obsahom radikalizácie je expanzia, gradácia a eskalácia demokracie, pluralizácia verejného

života, znižovanie mocenskej dištancie od autorít, ale aj zvyšovanie orientačnej náročnosti v sociokultúrnom svete. Expanzia demokracie zahŕňa jednak rozširovanie jej sociálnych lokalít a jednak rozširovanie bázy aktívnych participantov na rozhodovaniach vo verejnom živote. Rozširovaním sociálnolokalitnej bázy demokracie sa rozširujú možnosti verejnej kontroly rozhodovaní, ktoré sa týkajú života ľudí v danej sfére sociálneho života, a ich účasti na nich, čo predpokladá otvorenosť rozhodovacej procedúry a transparentnosť jej okolností, a rozširovaním bázy aktívnych participantov, teda tých, ktorí intervenujú do riadenia života v týchto sférach, sa zvyšuje emancipácia členov spoločnosti.

Gradáciou demokracie sa tu myslí vytváranie podmienok na aplikáciu ešte „viac“ demokracie, jej stupňovanie v takej miere, ktoré sa blíži k predstave o optimálnej samospráve, v ktorej rezonuje aj idea subsidiarity. Jej predpokladom je intenzifikácia verejnej angažovanosti občanov, nelimitovaný prístup k informáciám relevantným z hľadiska rozhodovaní a optimálna emancipácia zahŕňajúca vysokú kultúru konsenzu. Emancipácia s takou kultúrou neznamena, že angažovaní účastníci verejného diskurzu, ktorý predchádza demokratickým rozhodovaniam, vždy dospievajú ku konsenzu v argumentovaní (pravidlom je skôr opak); vysoká kultúra tu znamená nastavenosť participantov na plebiscitový konsenzus, podporovanú pripravenosťou na recepciu možného argumentačného spektra a otvorenosťou voči persuzívnej sile argumentov. Normatívnou víziou je demokracia, v ktorej podkladom rozhodovaní o verejných záležitostiach je korektná argumentácia vo verejnom diskurze, t. j. taká argumentácia, ktorá je motivovaná výlučne verejným záujmom, sprevádzaná symetrickým pomerom medzi potrebou spoločenského konsenzu a potrebou zachovania pozitívnej a negatívnej tváre aktérov, čiže potrebou pozitívneho verejného obrazu vlastnej osobnosti (porov. najmä s Hegelom vyzdvihovanou potrebou „byť uznávaný“) a potrebou slobodného konania, zahŕňajúcou negáciu toho, čo individuálnu slobodu ohrozuje.

Radikalizácia demokracie je spojená s tendenciou k optimalizácii podmienok prejavovania negatívnej tváre, teda k stupňovaniu liberalizácie spoločnosti, k oslabovaniu reštrikcií slobodného správania a konania jednotlivcov. To vedie k tomu, čo sa tu označuje ako eskalácia demokracie v zmysle „vyhrocovanie“ demokracie. Tendencia k stupňovanej liberalizácii sa prejavuje ako prekračovanie noriem správania a konania (chápaných v najširšom zmysle), čo vyvoláva nové napätia v spoločnosti a znáročňuje kolektívne rozhodovania. Výraznou ilustráciou je dožadovanie sa „odtabuizovania“ tém, ktoré sa vymykajú z normality spoločnosti, navodzovanie príslušného verejného diskurzu

s ich postupným roztváraním (napr. zverejňovanie inej sexuálnej orientácie jednotlivca → uzatváranie manželstva osôb rovnakého pohlavia → adopcia → umelé nadobudnutie vlastných detí). Stupňovaná liberalizácia vyvíja tlak na normalizáciu rétorickosti otázky: „Prečo by to nemohlo platiť v demokratickej spoločnosti?“, na jej integráciu do mentálnej kultúry spoločnosti, čo vyvoláva „demokratické napätie“ medzi iniciátormi tohto normalizačného tlaku a tými, ktorí odmietajú rétorizáciu tejto otázky na pozadí štandardizovaných ideí a hodnôt, tvoriacich bázu vlastnej kultúry. Demokracia eskaluje, vytvára podmienky na navodzovanie napätí, ktoré polarizujú spoločnosť, a tým komplikujú kultúru konsenzu.

S radikalizáciou demokracie ide ruka v ruke pluralizácia verejného života, čo sa rovná jeho dynamizácii: vstupujú doň subjekty rozličných subkultúr a vytvárajú sa hegemoniálne diskurzívne formácie. Ide o formácie v zmysle výkladu dvojice autorov E. Laclau a Ch. Mouffe (1991, s. 198), že sociálny svet je permanentne organizovaný takými formáciami. Nie sú to vopred dané (napr. na základe triedneho pôvodu) sociálne útvary, ale zoskupenia artikulované na základe dobrovoľného súhlasu, čiže hegemoniálne (využíva sa výraz hegemonia v interpretácii A. Gramsciho, a potom protagonistov myšlienkového prúdu známeho ako Cultural Studies; porov. Marchart, 2008; hegemonia tu znamená dospievanie ku konsenzu na základe slobodného súhlasu). Výraz artikulácia tu má význam „spájanie prvkov do jedného celku, ktoré nie sú na to nevyhnutne určené“, takže formácia je produkt možného zjednotenia prvkov, pričom nie je to „navždy“ vytvorený útvar, môže byť reartikulovaný. Týka sa to spájania ľudí aj jednoty diskurzu (za istých okolností sa spájajú rozličné ideologické prvky do diskurzívneho celku). Pluralizácia verejného života je manifestáciou verejnej angažovanosti rozličných subkultúrnych subjektov a vytvárania hegemoniálnych diskurzívnych formácií. Pluralizácia je dynamizáciou verejného života, čo dynamizuje aj kultúru spoločenského konsenzu.

Radikalizáciu demokracie charakterizuje aj zmenšovanie mocenskej dištancie od autorít. Radikalizácia nevedie, prirodzene, k hierarchizácii mocenských pomerov v spoločnosti, lebo tie sa všeobecne vnímajú ako báza spoločenského poriadku. Zmenšovanie mocenskej dištancie sa vzťahuje na jej inštrumentalizáciu v prospech autokracie, resp. pestovania kultu autorít, čo vyúsťuje do submisívnosti podriadených. Môžeme to zachytiť aj tak, že subordinácia, teda podriadenosť daná mocenskými pomermi ako poriadkotvorným faktorom, zahŕňa potenciálnu submisiu, ktorá sa v závislosti od okolností prejavuje, ako viac alebo menej výrazný sprievodný príznak subordinácie, ako jej reálny epifenómén. Výrazom mocenská dištancia sa tu označuje miera výskytu tohto epifenoménu subordinácie, takže zmenšovanie tejto dištancie od autorít znamená znižovanie miery jeho výskytu, čiže smerovanie k tomu, aby sa subordinácia „zbavila“ submisie, prejavujúcej sa vo formách správania a konania, ako mechanická akceptácia vôle autority, slepá viera v ňu, jej glorifikácia a pod.

Spomínané komponenty radikalizácie demokracie zvyšujú orientačnú náročnosť v sociokultúrnom svete. Cena, ktorú občan platí za túto radikalizáciu, je zvyšovanie kognitívnych nákladov pri orientácii v tomto svete a vystavenosť riziku „ovládanosti demokraciou“. Keďže orientácia človeka vo svete závisí od poriadku, ktorý doň vkladá (alebo z iného pohľadu: ktorý v ňom nachádza), expanzia a eskalácia demokracie, ako aj pluralizácia verejného života sťažujú jeho orientáciu v sociálnom svete, robia ho menej transparentným, čo sa prejavuje v explicitnej či implicitnej otázke bežného občana so skeptickým zafarbením: „Kto sa už v tom vyzná?“ („Kto sa

už vyzná v neprehľadnej spleti politických strán, občianskych združení, nezávislých organizácií, zoskupení aktivistov, vznikajúcich hnutí a pod., v chaose opozičných alebo alternatívnych názorov, programov, vízií a pod.?). Z jednej strany radikalizácia demokracie znamená pre neho šancu na ovládanie spoločenského diania, na to, aby vládol nad ním, ale z druhej strany orientačné zneistenie ho vystavuje spomínanému riziku. Riziko „ovládanosti demokraciou“ znamená hrozbu straty autonómie pri účasti na spoločensky relevantných rozhodovacích procesoch, závislosti od vôle subjektov v demokratickom verejnom živote, a teda nesvojprávnej participácii na tomto živote.

Radikalizáciou demokracie sa univerzalizuje fundamentálny problém demokracie, stelesnený v otázkach, čo je prospešné pre celú spoločnosť a ako sa dá zosúladiť dobré fungovanie spoločnosti so slobodou a právami jednotlivcov. Rozširovaním sociálnej bázy aktívnych participantov na verejných rozhodovaniach narastá jej diferencovanosť, komplikujú sa podmienky spoločenského konsenzu, a tak sa vyvíja tlak na kultúru koexistencie participantov na verejnom živote. Kultúra verejného života je prispôsobovaná jeho narastajúcej ideologickej diverzifikácii, ktorá sťažuje riešenie spomínaného fundamentálneho problému. Kultúrou verejného života sa myslia štandardizované (konvencionalizované, a teda všeobecne akceptované ako „dobré“) správanie a konania, ktoré tvoria normalitu tohto života a fungujú ako behaviorálne a akčné ponuky pre jeho potenciálnych participantov. Radikalizácia demokracie je aj modifikáciou kultúry verejného života v prospech optimalizácie riešenia jej fundamentálneho problému.

Radikálna demokratizácia vedy

Radikalizácia demokracie obopína aj vedeckú sféru spoločenského života. Aj veda podlieha radikálnej demokratizácii. Nemôže to byť inak. Radikalizácia demokracie je motivovaná fundamentálnym záujmom človeka o to, aby mal pod kontrolou všetko, čo má vplyv na jeho život, prirodzene, najmä to, čo ohrozuje jeho život alebo znižuje jeho kvalitu. Keďže veda sa stala dominantným faktorom vplyvu na jeho život, jeho záujem sa radikálne uprel na ňu. Nejde, pravdaže, len o jeho fyzický a mentálny život, ale aj o jeho existenciu ako sociálnej bytosti. Pozícia vedy v spoločnosti a jej sociálna sila sú už pojmovovo zafixované: „Znalostná spoločnosť a jej príbuzné, informačná spoločnosť, vedecká spoločnosť alebo sieťová spoločnosť sú bežnými označeniami spoločenských formácií, pre ktoré je vedenie (informácia) jadrom spoločenských štruktúr a sociálnych zmien“ (Knoblauch, 2014, s. 255). A podčiarkuje sa: „Znalostná spoločnosť sa skutočne vyznačuje tým, že pri najmenšom ekonomika a politika, ale zväčša aj ostatné spoločenské oblasti (výchova, náboženstvo, šport atď.) sa transformujú novou rolou vedenia“ (op. cit., s. 272). Demokratizácia vedy sa radikalizuje úmerne s narastaním jej hodnoty v živote jednotlivca a spoločnosti.

Opis radikálnej demokratizácie vedy môžeme začať poukázaním na prudkú expanziu vedeckého výskumu, na jeho narastajúcu rozptínanosť. Rozširuje sa sociálna báza vedy v spätosti s jej sústavnou diferenciaciou a jej výskumné pole sa rozpína tak, že z jednej strany rozširuje obzor poznávania a z druhej strany čoraz viac zasahuje rozličné stránky ľudského života. Rozširovaním sociálnej bázy vedy sa radikalizuje demokracia vnútri vedeckej komunity, čím nemáme na myslí intravedeckú demokraciu – tá je ozvenou demokratizácie spoločnosti –, ale intravednú demokraciu, ktorá sa prejavuje v alternatívnych a opozičných teóriách, metodológiách alebo aj v ideových inováciách s paradigmatickým potenciálom. Táto stránka sledovanej expanzie zahŕňa aj interdisciplinaritu, ktorej demokra-

tizačnosť spočíva v tom, že do rozhodovania o stratégiách poznávania istého výseku sveta sú vťahované výskumné subjekty s diferencovaným vedeckým zázemím. Rozširovanie obzoru poznávania (poznávanie vesmíru, génového sveta, mozgu človeka, vplyvu internetu na sociálny svet a pod.) a zasahovanie rozličných stránok ľudského života (zdravia človeka, vzdelávania a výchovy, športu, manažovania podniku a pod.) sú stimulmi verejného záujmu o vedu, a teda zakladajúcimi faktormi interakcie vedy s verejnosťou.

Gradácia demokratickosti vedy, smerovanie k stavu „ešte viac demokracie v nej“ prebieha ako angažovanie verejnosti vo vede a stupňovanie záujmu vedcov o participáciu verejnosti na vedeckom dianí. Ide o vzájomnú aproximáciu vedy a verejnosti s vyústením do partnerského vzťahu medzi nimi. Navodzuje sa stav, keď verejnosť si uvedomuje potrebu účasti na vedeckom dianí a vedecká komunita je „aktívne otvorená“ voči verejnosti. Táto otvorenosť je prekonaním interpretačného rámca, v ktorom vzťah vedca k laikovi sa obmedzoval úsilím o to, aby verejnosť rozumela vede, jeho nahradením prístupu k verejnosti ako k spoluaktérke vedeckého diania, čo zahŕňa aj hľadanie nových foriem participácie verejnosti na vede. Patrí k tomu hľadanie nových možností spolufinancovania vedy verejnosťou – najaktuálnejšou formou je „davové financovanie“ (crowdfunding) – ale aj možnosti spoločného určovania výskumných programov a navodzovania výskumných perspektív, ako aj koprodukčného získavania znalostí (porov. s anglickými výrazmi v aktuálnom komunikačnom obehu „Co-Design“ a „Co-Production“). Do popredia sa dostáva orientácia vedy na aktuálne výzvy spoločnosti, čo sa zachytáva výrazom „transformatívna veda“, čiže veda orientovaná na transformačné procesy, na technické a sociálne inovácie podporujúce procesy prestavby ako prejavy dynamiky sociálnych formácií (Schneidewind, Singer-Brodowski, 2014, s. 69). Ale objavuje sa aj obava z následku podriaďovania vedy pragmatike života – zo straty autonómie (porov. napr. aj s aktuálnou diskusiou v Nemecku, ktorú vyvolal prezident Berlínsko-Brandenburskej akadémie G. Stock svojím prejavom v júni 2014; poukázal na nebezpečenstvo prenikania partikulárnych záujmov do vedeckého diania, ako aj k zamedzeniu cesty k vedeckým prelomom, ku ktorým sa dospieva vďaka slobode vedeckého bádania; zdôrazňuje, že najlepším služobníkom spoločnosti je autonómna veda). Strácanie autonómie podnecuje k reakciám na zachovanie negatívnej tváre vedy, teda k negácii toho, čo ohrozuje jej slobodu. Ale autonómia evokuje aj otázku pozitívnej tváre vedy, jej pozitívneho verejného obrazu. Otázka je, ako sa podieľa na verejnom uznávaní vedy jej nastavenosť na „výzvy“ spoločnosti a jej tendencia k zachovaniu vlastnej autonómie, čo je tiež kompatibilné s prestížou.

Eskaláciu demokratizácie vedy manifestujú napätia a konflikty vo verejnom živote, ktoré sú vyvolané produktmi vedy v procese ich recepcie diferencovanou verejnosťou. Spája sa s nastoľovaním sociovedeckých tém, t. j. tém, ktoré sa objavujú vo verejnom diskurze ako reakcia verejnosti na to, čo veda ponúka spoločnosti, pričom ponuka je problémová. Zdrojom jej problémovosti sú jednak neistoty a konflikty v samotnej vede a jednak diferencované reakcie verejnosti, vyzchádzajúce z nejednoznačnosti predpokladaných následkov aplikácie vedeckého produktu v praxi. Spôsobujú to interpretácie na odlišnom motivačnom pozadí a z posudzovanie ponuky vedy v rozličných etických kontextoch. Znázorňujú ho exemplifikačné otázky: Sú potraviny z geneticky modifikovaných rastlín bezpečné? (Porov. s tzv. zle štruktúrovaným problémom, ktorý – na rozdiel od dobre štruktúrovaného problému – má alternatívne riešenia, pričom optimálnosť riešenia sa nedá striktné dokázať, lebo nie sú známe všetky prvky problému a poznanie príslušných zákonitostí je obmedzené.) Mám dať zaočkovávať

deti proti osýpkam? (Vo verejnom diskurze sú protichodné názory, ktoré súvisia s diskurzom alternatívneho postoja k lekárskej vede s tradičnou inštitucionalizovanosťou.) Aké stanovisko mám zaujať k abortu? (Je to otázka rozšírenia ochrany ľudskej dôstojnosti na embryá – v hre sú morálne presvedčenia; túto stránku sociovedeckej problematiky osvetľuje bioetika, ktorej základnou úlohou je identifikácia toho, čo je morálne sporné v tejto problematike.)

Tieto exemplifikačné otázky naznačujú stimulačný základ pluralizácie verejnosti vo vzťahu k sociovedeckým témam. Týmto základom je neistota, a to vedecká neistota, diskurzne navodená neistota a etická neistota. Vytvárajú sa hegemoniálne diskurzne formácie založené na konsenze v opcii jednej z možných reakcií na tieto neistoty. Vo vzťahu k vedeckej neistote sa preferuje buď laický optimizmus, ktorým sa neutralizuje opozícia istota: neistota v prospech istoty („Veda určite potvrdí, že potraviny z geneticky modifikovaných rastlín sú bezpečné“), alebo laický skepticizmus s opačným efektom. Diskurzne navodená neistota, ktorá nemá oporu vo vede, je výsledkom vzájomného pôsobenia sociálnych síl s rozličnou motiváciou („Odmietam očkovanie dieťaťa, pretože som počul, čítal ..., pretože je to zbytočný umelý zásah do organizmu ..., pretože verím v prirodzenú imunitu ... atď.“). Etická neistota („Čo je správne/nesprávne z hľadiska morálky?“) je produkt relativnosti morálky, principiálnej možnosti divergentného zdôvodňovania správania a konania z hľadiska dobra. Vo vzťahu k sociovedeckým témam sa teda verejnosť pluralizuje vytváraním hegemoniálnych diskurznych formácií, do ktorých sa artikulujú jednotlivci s akceptáciou jednej z možných interpretácií neistoty vo vede, s akceptáciou argumentácie (vrátane rétorickej) v prospech jedného z možných názorov v rámci verejného diskurzu navodeného a udržiavaného na pestovanie kultúry žiaduceho zmysľania a s akceptáciou jedného z možných presvedčení o dobre správania a konania so zreteľom na tieto témy.

Nápadnou zložkou radikálnej demokratizácie vedy je zmenšovanie mocenskej dištancie verejnosti od vedy. Týka sa to subordinačnej aj submisívnej stránky pomeru verejnosti k vede. Poznávacia subordinácia platí, prirodzene, naďalej – veda nestráca svoju poznávaciu mocenskú pozíciu –, ale dištancia verejnosti od nej sa zmenšuje v tom zmysle, že verejnosť ju čoraz viac kontroluje a vstupuje do jej sveta (porov. s gradáciou demokratickosti vedy). S tým súvisí aj ústup submisívnosti verejnosti, jej „slepej viery“ vo vedu, od jednostranne pozitívneho videnia vedeckého pokroku, a teda od bezvýhradnej dôvery k vede. Prejavuje sa to aj vo vzťahu k expertom ako reprezentantom vedy. Ilustračne povedané, demokratizácia vzťahu medzi lekárom a pacientom sa manifestuje aj tým, že pacient prestáva byť „paciensom“, teda len objektom zasahovaným expertnou aktivitou reprezentanta lekárskej vedy a stáva sa jeho „asymetrickým partnerom“. Zo znalostného hľadiska je to asymetrický vzťah (kognitívna asymetria) – pravda, asymetria sa zmenšuje zvyšovaním vzdelanostnej úrovne pacienta – a takisto ide o asymetriu z hľadiska sociálnych rolí (sociálnorolová asymetria, sociálna rola lekára je inštitucionálne určená), ale z hľadiska dynamiky ich interakcie vzťah medzi nimi sa symetrizuje, mení sa na partnerstvo, na vzťah „agens – kontraagens“. Aktéri majú rovnaké interakčné práva (aj pacient má právo na informácie od lekára, na vysvetlenie lekárskeho zásahu, na poučenie o rizikách a pod.). Agentizáciou a emancipáciou pacienta jeho subordinačno-submisívny vzťah k lekárovi sa mení na prirodzený subordinačný vzťah, teda na prirodzený mocenský vzťah, ktorý je založený na tom, že pacient uznáva znalostnú prevahu lekára (zodpovedá to delbe práce), ale súčasne si aj uvedomuje svoju subjektivitu aj v tomto vzťahu, to, že nie je len objektom zasahovania, ale aj jeho subjektom.

Radikálna demokratizácia vedy zvyšuje orientačnú náročnosť a spomínané riziko „ovládanosti demokraciou“. Tým, že radikálna demokratizácia prináša so sebou aj spochybňovanie produktov vedy a stimuluje vnímanie vedy ako dubiózum, atakuje orientačnú istotu laika a tlačí ho do pozície ovládaného. Stav „byť ovládaný radikálne demokratizovanou vedou“ je stavom, keď je laik v područí „vôle“, „moci“ demokratických sociovedeckých hier, založených na slobodnom verejnom proklamovaní a obhajovaní alternatívnych aj opozičných názorov na problémy navodzované interakciou vedy a laickej verejnosti. „Moc“ týchto hier spočíva v tom, že pôsobia normatívne v duchu „názorová pluralita vo vzťahu k sociovedekým témam, zahŕňajúca pochybovanie, je normálna“. Laik, žijúci v tejto normalite, je impregnovaný dubiozitou, takže dolieha na neho tlak zvyšovania sociovedeckej orientačnej kompetencie. Ilustračne: Mám sa dať zaočkovať proti chrípke? Normalitou je, že jedni odporúčajú, iní odrádzajú, spochybňujú sa áno aj nie. Sám som na pochybách. Čo mám robiť? Ak sa nechcem správať submisívne (v slepej viere v nejaký názor), musím si zvýšiť svoju orientačnú kompetenciu v oblasti očkovania proti chrípke.

Radikálna demokratizácia sociovedeckého diskurzu

Manifestáciou aj prostriedkom radikálnej demokratizácie vedy je sociovedecký diskurz v jeho dynamickom aspekte. V súlade so spomínaným pojmom „sociovedecká téma“ sociovedecký diskurz sa tu chápe ako sústava prehovorov nad rámcom jazykových útvarov štandardne vnímaných ako (monologické a dialogické) texty, ktorých kohézia (súdržnosť zabezpečujúca ich jednotu) je určená spoločnou témou a ich koherencia (forma existencie kohézie) obsahovými vzťahmi medzi nimi (kongruencia, komplementarita, kauzalita, opozícia, disjunkcia a pod.). Prehovory predstavujú spôsob hovorenia v recipročnom vzťahu k spôsobu myslenia. Istý spôsob hovorenia sa navodzuje pod vplyvom istého spôsobu myslenia a spôsob myslenia sa zjavuje pod vplyvom spôsobu hovorenia. Na základe tejto vzájomnej spätosti spôsobu hovorenia so spôsobom myslenia sa vytvára ideológia. Štandardizáciu (konvencionalizáciu) istého spôsobu hovorenia a istého spôsobu myslenia vo vzájomnej spätosti istá ideológia sa ukotvuje, stáva sa (relatívne) stabilnou súčasťou danej mentálnej kultúry a na spoločnosť pôsobí s ambíciou, aby bola považovaná za normálnu interpretáciu daného výseku sveta, teda za takú, aká má byť. Realizácie prehovorov sú aj sociálne praktiky, ktorými sa aktualizuje sociálno-účelový potenciál jazyka. Prostredníctvom nich jazykové prostriedky v súčinnosti s nejazykovými znakmi a kontextom (v najširšom zmysle) sa nasadzujú na účely, ktoré zodpovedajú sociálno-interakčným potrebám a záujmom jednotlivcov aj kolektívov, ako apelovať na niekoho, presvedčiť ho, navodiť konsenzus, upevniť svoju moc, regulovať kooperáciu atď. Ak vo finalite sociovedeckého diskurzu nedominuje partikulárny utilitarizmus, ale užitočnosť z pohľadu spoločnosti, diskurz sa riadi princípom akomodáčno-asimilačnej rovnováhy, podľa ktorého vedecká komunita v komunikácii s laickou verejnosťou sa prispôsobuje (akomodácia) znalostnému a motivačnému svetu verejnosti, jej laickým teóriám a predstavám o danom výseku skutočnosti, ako aj jej potrebám a záujmom (jej motivačnému svetu), ale si ju aj prispôsobuje (asimilácia), a to tak, že ju „vtáhuje“ do svojho znalostného a motivačného sveta. Moment rovnováhy v tomto princípe riadi komunikáciu tak, aby sa navodil stav, keď obidve strany sú presvedčené, že si vzájomne porozumeli so zreteľom na ich znalostný aj motivačný svet. Radikálna demokratizácia sociovedeckého diskurzu je cesta k aproximácii spoločnosti k tomuto stavu.

Radikálna demokratizácia sociovedeckého diskurzu v jeho expanzívnom aspekte je optimalizácia rozsahu jeho sociálnej bázy, teda jej rozšírením v takej miere, aká je možná za daných podmienok. Týka sa to sociovedeckej edukačnej a dissemináčnej kultúry, ktorej efektom je, že vo verejnom živote navodzuje stav sociovedeckej komunikačnej normality, teda stav, keď komunikácia medzi vedou a verejnosťou patrí k štandardizovaným formám života spoločnosti, k jej „životnému štýlu“. Kľúčovými aktérmi tejto kultúry sú mediátori medzi vedeckou komunitou a verejnosťou, ktorých reprezentujú na túto kultúru orientovaní zástupcovia tejto komunity, edukačných inštitúcií (v najširšom zmysle) a masmédií. Radikálna demokratizácia sociovedeckého diskurzu je podmienená kultiváciou mediátorského prostredia, v ktorej dominuje rozvinutosť mediátorskej kompetencie. Preto nachádzame medzi odporúčaniami špecialistov na komunikáciu medzi expertmi a laikmi aj to, aby sa do cieľovej štruktúry vzdelávacích programov na vysokých školách zakotvili aj základné zručnosti na fundovanú sociovedeckú komunikáciu. Odporúča sa zavedenie základného kurzu takej komunikácie, ktorého účelom by malo byť, aby „študujúci a doktorandi dokázali prezentovať svoje práce stručne a zrozumiteľne, a pritom uchopiť sociálny a politický kontext výskumu“ (Acatech, 2012, s. 38). Osobitný význam má mediátorstvo masmédií, ktoré výrazne prispievajú k vytváraniu verejného obrazu vedy. Vzhľadom na silu ich mediátorskej pozície nimi navodená časť sociovedeckého diskurzu sa dostala pod sústredenú analýzu (porov. Ruhrmann, 2012). Hlavným problémom je jednak adekvátnosť mediálnej racionality, čím sa tu myslí, či pojmový obraz vedy, skonštruovaný mediátormi z prostredia masmédií, sú primerané simplifikáty jej originálneho obrazu, ale najmä to, že aj masmédiá fungujú ako autopojetický systém, ktorý sa riadi svojimi vlastnými pravidlami v službách vlastných cieľov a záujmov, ktorým je podriadené aj sprostredkovanie vedy (porov. so známymi javmi, ako upútanie pozornosti recipientov senzáciami, obracanie pozornosti na negatíva, prezentovanie faktov inscenačným spôsobom a pod.).

Jadrom sledovaného javu v jeho gradačnom aspekte je kultivovanie sociovedeckej diskurznej kompetencie, chápanej ako schopnosť produktívneho zasahovania do diskurzu na základe porozumenia diskurzným praktikám aktérov a ovládania „filozofie“ diskurzu, v pozadí ktorého je orientovanosť na konsenzus. Aj v tejto súvislosti je poučné zopakovanie Gadamerovho vyzdvihovania edukačnej tradície humanizmu (Gadamer, 1986, s. 41), v ktorej ide o rozvíjanie usudzovacej potencie človeka v službe ideálu označovaného ako *sensus communis*, zahŕňajúceho spoločný um a zmysel pre to, čo je všeobecne platné a spravodlivé. Kultivovanie sociovedeckej diskurznej kompetencie zodpovedá ideálu udržiavanému touto tradíciou. Kultivácia má dva komponenty: interpretačnú a strategickú zložku. Produktivnosť intervencie do diskurzu so zreteľom na víziu konsenzu koreluje s rekonštrukčno-interpretáčnou schopnosťou, spočívajúcou v spoznaní motívácií, cieľov a zmyslu diskurznych praktík aktérov, čo predpokladá primeraný diskurzny obzor, orientáciu v látke diskurzu. Gradácia diskurznej demokracie je podmienená expanziou znalostného horizontu a tá je zasa podmienená gradáciou participácie na diskurze. Druhý komponent sa viaže na ovládanie „filozofie“ diskurzu, čím sa tu myslí konanie riadené poznaním, že existenčnou motiváciou diskurzu je intencia (zameranosť) členov spoločnosti navodiť stav, keď istý spôsob hovorenia a zodpovedajúci spôsob myslenia o niečom (a naopak) sa v spoločnosti vnímajú ako normalita, teda ako súčasť jej mentálnej kultúry. Strategická zložka kultivácie sa týka regulácie diskurznych praktík s víziou konsenzu a tejto normality.

Vízia konsenzu sa ale kontaminuje (túto víziu porov. s výkladom konsenzu v univerzálnej pragmatike J. Habermasa, 1995), čo sa naliehavo dostáva do pozornosti pri normatívno-deliberatívnom pohľade, pri ktorom sa diskurz javí ako deliberácia vo verejnom priestore, interpretovaná ako vyrovnávanie sa – na pozadí rozličných záujmov a cieľov – s tým, čo je pre spoločnosť dobré a správne. Aktualizuje sa tu eskaláčny aspekt radikálnej demokratizácie diskurzu. Stúpa súťaž diskurznych praktík, ktorými sa presadzujú diferencované interpretácie, podporované legitimitou ochrany vlastnej negatívnej tváre. Eskalácia interpretačných konfliktov je spre-vádzaná eskaláciou napätia medzi inováčnymi, resp. heuristickými aktivitami zameranými na persuazívnu efektivitu diskurznych praktík. V tomto kontexte sa objavujú dva problémy: zvládnutie interpretačných konfliktov so zreteľom na potrebu (víziu) konsenzu a etický limit diskurznych praktík.

Tieto problémy sú prejavmi pluralizácie diskurzu. Závažnými momentmi pluralizačného aspektu radikálnej demokratizácie sociovedeckého diskurzu sú kvalitatívne rozdiely v tom, čo sa už nazvalo výrazmi epistemické presvedčenie a elaboračná pravdepodobnosť (Bromme, Kienhues, 2012). Prvým výrazom sa označuje subjektívne ponímanie povahy vedomostí, ich získavania, dokazovania a vyvracania poznatkov aj ich dynamiky. Od rozvinutosti tohto presvedčenia závisí, či subjekt dokáže zaujať vlastné stanovisko, aj keď pri daných otázkach pravda sa odhaľuje z rozličných perspektív. Výraz elaborácia v tomto prípade sa vzťahuje na to, do akej miery uvažuje daná osoba o tematicky relevantných argumentoch v istom komunikáte, takže výrazom elaboračná pravdepodobnosť sa mieni pravdepodobná hĺbka kritického spracovania a overovania týchto argumentov. Postoje osôb sú založené na nižšej (povrchnej), alebo vyššej (hĺbkovej) elaborácii. Kondenzovane vyjadrené, sociovedecký diskurz je poznačený epistemicko-elaboračnou pluralizáciou, ktorá koreluje s diferencovanosťou postojov. Diskurz sa pluralizuje diferenciáciou postojov k pomeru medzi rizikami a benefitom produktu vedy, čo sa prejavuje v rozmanitosti diskurznych praktík, ktorými sa navodzuje a reprodukuje variabilita myslenia a presvedčenia o tomto jave, a tak sa ustáľuje (diverzifikovaná) kultúra komunikácie a reflexie v tejto sfére života spoločnosti.

Diskurznyimi praktikami sa štandardizujú aj postoje, v ktorých sa odráža zmenšovanie mocenskej dištancie verejnosti od vedy. Sú to praktiky aktérov už spomínaných hegemoniálnych diskurznych formácií, ktorými sa pestuje kultúra aktívnej recepcie ponúk vedy, založenej na informovanosti a relativizovaní výsledkov vedeckého bádania. Praktiky, ako vecná, logická, ale aj rétorická argumentácia, poukazovanie na vecné rozpory v samotnej vedeckej komunite, pripomínanie negatívnych následkov aplikácie vedeckých poznatkov v minulosti, zveličovanie negatív v praxi, sprístupňovanie vedy jej zjednodušenou prezentáciou a pod., prispievajú k vytváraniu civilného verejného obrazu vedy, ktorým sa veda nespochybňuje ako sústava poznávacích aktivít vyššej kvality, ale ani sa neprezentuje ako znalostné (duchovné) mocenské centrum, ku ktorému spoločnosť môže mať absolútnu dôveru. Diskurz je tu nástrojom na scivilňovanie vedy, na zmenšenie jej mocenského odstupu od verejnosti.

Mnohorakosť praktík zvyšuje orientačnú náročnosť v radikálne demokratizovanom sociovedeckom diskurze a hrozbu ovládnosti týmto diskurzom. „Byť ovládaný“ tu znamená stav paralyzovanosti vlastného rozhodovania tlakom rozmanitých diskurznych praktík, a teda stav, keď sa rozhodujem „naslepo“ na základe náhodného príklonu k istému názoru. Reflexia tejto stránky radikálnej demokratizácie stimuluje diskusiu o potrebe rozvíjania orientačnej schopnosti v svete diskurznych praktík s dôrazom na praktiky v sociovedeckom diskurze.

Literatúra

- ACATECH (Hrsg.). (2012): Perspektiven der Biotechnologie-Kommunikation. Kontroversen – Randbedingungen – Formate. Acatech POSITION. München: Deutsche Akademie der Technikwissenschaften.
- BROMME, R., KIENHUES, D. (2012): Rezeption von Wissenschaft – mit besonderem Fokus auf Bio- und Gentechnologie und konfligierende Evidenz. In: Perspektiven der Biotechnologie-Kommunikation. Kontroversen – Randbedingungen – Formate. Acatech POSITION. München: Deutsche Akademie der Technikwissenschaften, s. 303-341.
- GADAMER, H.G. (1986): Wahrheit und Methode. Gesammelte Werke, Band 1. Tübingen: Mohr Siebeck.
- HABERMAS, J. (1985): Theorie des kommunikativen Handelns. 2 Bde. Frankfurt/M: Suhrkamp.
- KNOBLAUCH, H. (2014): Wissenssoziologie. 3. vyd. Konstanz und München: UVK Verlagsgesellschaft.
- LACLAU, E., MOUFFE, CH. (1991): Hegemonie und radikale Demokratie. Zur Dekonstruktion des Marxismus. Wien: Passagen.
- MARCHART, O. (2008): Cultural Studies. Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft.
- RUHRMANN, G. (2012): Das öffentliche Bild von Biotechnologie und die Kommunikation der Evidenz. In: Biotechnologie-Kommunikation. Kontroversen, Analysen, Aktivitäten. Acatech Diskussion. München: Deutsche Akademie der Technikwissenschaften.
- SCHNEIDEWIND, U., SINGER-BRODOWSKI, M. (2013): Transformative Wissenschaft: Klimawandel im deutschen Wissenschafts- und Hochschulsystem. Oldenburg: Metropolis.

Prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.

(Univerzita Komenského v Bratislave,
Filozofická fakulta,
Katedra slovenského jazyka)